

чергою вплинуло на подальше формування планувальної структури міста.

1. Ржежабек И. Юрий II – последний князь всей Малой Руси // *Болеслав–Юрий II, князь всей Малой Руси: Сб. мат. и исслед.* – СПб., 1907.
2. *Історія Волині: 3 найдавніших часів до наших днів / Редкол.: А. Михайлюк та ін.* – Л., 1988.
3. *Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899.* – К., 1971.
4. Ptański J. *Miasto i mieszczanstwo w dawnej Polsce.* – Kraków, 1934.
5. Кравченко В.М. *Володимирська ратуша в кінці XVI – на початку XVII ст.* // *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки.* – Луцьк, 2010. – № 22.
6. *Архив Юго-Западной России.* – Т. 1. – Ч. 1. – К., 1863.
7. Цинкаловський О. *Матеріали до археології Володимирського повіту // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.* – Л., 1937. – Т. CLIV.
8. Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym.* – Warszawa, 1845. – Т. 2., Cz. 2.
9. Сас П.М. *Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в.* – К., 1989.
10. Колман О.С. *Міста України в другій половині XVII ст.* – К., 1963.
11. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАУК), ф. 25, оп. 1, спр. 7.*
12. Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym.* – *Wydanie drugie.* – Warszawa, 1886. – Т. III.
13. ЦДАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 3.
14. ЦДАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 4.
15. *Архив Юго-Западной России.* – Т. VI. – Ч. 1. – К., 1883.
16. Цинкаловський О. *Княжий город Володимир. Популярно-науковий нарис.* – Л., 1935.

Petrovych V.V. The influence of the Magdeburg right on the development of Volodymyr city (the Lithuanian-polish period). The social and economic development of Volodymyr city in the Lithuanian-Polish period is characterized on the basis of the numerous sources. The local population economic activity and way of life are described. A special attention is paid to the social and political aspects of the city's population life.

Key words: magdeburg right, privilege, town hall, shop organization, artisan production, trade fair.

С. С. Дідик

ДОПОМІЖНА СЛУЖБА НОВОСЛОБІДСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ПОЛКУ (1753–1764 рр.)

Стаття розкриває аспекти допоміжної служби Новослобідського полку. Новослобідський козацький полк (1753–1764 рр.) – військово-формування на території Правобережної України, було створене за ініціативи російського Сенату. Окрім традиційної служби, на новослобідських козаків були покладені допоміжні функції і обов'язки: розшук і конвоювання утікачів-арештантів, боротьба з поширенням небезпечних хвороб, участь у роботі прикордонної російсько-польської комісії, охорона і доставка артилерії у фортецю Св. Єлизавети, супровід і утримання турецько-татарських посланців.

Ключові слова: Новослобідський козацький полк, новослобідське козацтво, козацька служба, фортеця Св. Єлизавети, «Задніпровські місця», допоміжна служба.

Опинившись під владою Російської держави, українське козацтво продовжувало нести традиційну козацьку військову службу: охороняло кордони, вело розвідку, на першу вимогу вирушало у похід і брало участь у воєнних діях. Несло козацтво і, так би мовити, допоміжну службу. Одним із козацьких формувань на службі Російської імперії був і Новослобідський козацький полк, утворений за наказом російського Сенату 1753 р. На відміну від традиційних козацьких полків Гетьманщини, він був цілком підпорядкований

російському військовому командуванню. Для поселення полку була відведена територія так званих «задніпровських місць», на правому березі Дніпра. Нині це частина сучасних Кіровоградської, Дніпропетровської та Миколаївської обл. Штаб-квартира полку впродовж його існування в 1753–1764 рр. дислокувалась у фортеці Св. Єлизавети (нині м. Кіровоград).

В історіографії приділено недостатньо уваги історії новослобідського козацтва, але ще менше уваги дослідники звертали на службу новослобідських козаків. Так, А. Скальковський [1, 361–363, 377], С. Шамрай [2, 242, 278–284], В. Голобуцький [3, 513; 4, 378] лише окреслили основні аспекти військової служби новослобідського козацтва, такі як охорона кордонів, варта на форпостах, роз'їзди, ведення розвідки і боротьби з гайдамаками. Інші аспекти служби Новослобідського формування залишилися майже недослідженими, зокрема розшук і конвоювання утікачів-арештантів і поселення, боротьба з поширенням небезпечних хвороб, участь у роботі прикордонної російсько-польської комісії, охорона і доставка артилерії у фортецю Св. Єлизавети, супровід і утримання турецько-татарських посланців тощо. У цій статті ми зупинимось саме на допоміжній службі.

Новослобідським козакам доводилося нести суто поліцейську службу: розшук, арешт, охорона і конвоювання арештантів та поселення, які втекли з території полку чи з Нової Сербії. Так, у червні 1758 р. до сотників і старшин звернулася Полкова слобідська канцелярія, з наказом розшукати і затримати утікача-українця з Нової Сербії. Безпосередньо шеф Нової Сербії, генерал-лейтенант І. Хорват писав про це в Полкову слобідську канцелярію і просив сприяти розшуку. Пізніше канцелярія інформувала сотників і старшин про «обивателів»-утікачів з слободи Новоархангельської. Вони були причетні до гайдамацтва. Сотенним правлінням наказувалося спіймати втікачів і з доповідним рапортом відправити у Слобідську канцелярію [5, 18]. Того ж року до Слобідської канцелярії писав комендант фортеці Ф. Юст, наказуючи розшукати «денщика» (робітника), який утік від капітана Пермського драгунського полку. Канцелярія розіслала відповідний ордер до сотників і старшин, з наказом спіймати «денщика» і відправити до згаданого капітана. Надавалися і прикмети втікача [6, 13].

В 1758 р. з-під караулу втекли двоє арештантів. Слобідська канцелярія передала їх прикмети і наказала сотникам їх спіймати, забити в колодки і під конвоєм при рапорті доставити в Слобідську канцелярію [7, 14]. У червні з в'язниці фортеці Св. Єлизавети втекли ще двоє арештантів, уродженців «польської області». Слобідська канцелярія наказувала спіймати їх, забити в колодки і під конвоєм відправити до коменданта Ф. Юста [8, 3].

Небезпечні хвороби, особливо чума і холера, були поширеним явищем в південноукраїнських степах, особливо в спекотну пору року. Боротьба з поширенням цих захворювань була важливою справою в Новослобідському полку. Частими були випадки занесення небезпечних хвороб з-за кордону, іноді з території Запорізької Січі. В 1758 р. Київський обер-комендант Лопухін інформував коменданта Ф. Юста про можливість занесення епідемії з-за кордону. Йому в свою чергу повідомив про це резидент при султанському дворі Обрезков [9, 34]. Взимку 1760 р. у рапорті новослобідського сотника А. Гегели згадується «морвая язва», яка була виявлена на Січі [10, 28].

Керівництвом полку вживалися заходи із зупинки поширення інфекційних хвороб. В ордері до сотників

і старшин Слобідська канцелярія наказувала: вдень і вночі «разъезды иметь», тобто патрулювати прикордонні території. Осіб, які приходили з-за кордону, разом з їх майном наказувалося утримувати певний строк у карантині; затримувати і допитувати всіх, хто перетинав кордон без належних документів. За невиконання цих наказів передбачувалися військовий суд або штраф [11, 34]. У зв'язку з появою небезпечної хвороби на Запорізькій Січі, Полкова канцелярія наказувала на кордонах з Запоріжжям й у самих слободах розставити караули і організувати роз'їзди [12, 13; 13, 48; 14, 53]. Якщо ж якимось чином на територію полку потрапляли люди з «неблагополучних мест», то сотенним урядам наказувалося не допускати цих осіб у населенні пункти, а про їхню появу інформувати полкову адміністрацію [15, 23].

Траплялися випадки епізоотії. Так, на початку літа 1758 р. епізоотія рогатої худоби почалась у слободі Пушкарівка. Полкова канцелярія повідомляла сотникам, що в Пушкарівці вже померло 6 і захворіли ще до 30 голів рогатої худоби. Було наказано до закінчення епізоотії нікому ні в яких справах не їздити в цю слободу на волах і іншій худобі, і щоб нікого з Пушкарівки не пропускали на волах до власних слобод [16, 2; 17, 4; 18, 12].

На прикордонних територіях між російськими і польськими підданими досить часто виникали зіткнення і непорозуміння. Для врегулювання цих суперечок російським і польським урядами була створена прикордонна комісія, яка розташовувалася в Брацлавському воеводстві. На допомогу комісії російський Сенат призначив новослобідських козаків. У листопаді 1762 р. до Полкової канцелярії надійшла промеморія прикордонної комісії, що вимагала, посилаючись на указ Сенату, прислати козаків для «асистенции» і «караулов» [19, 1]. Під «асистенцией» треба розуміти виконання новослобідськими козаками певних доручень: як кур'єрів, провідників, перекладачів. Так, 1762 р. при Брацлавській комісії «в должности переводчика» працював військовий канцелярист Ястребинський [20, 23–23зв.].

У квітні 1760 р. виникла потреба перевезти гармати з Переволочанської до фортеці Св. Єлизавети. До супроводу і перевезення артилерії були залучені козаки новослобідського полку. До новослобідського полковника М. Адабаша звернувся комендант Єлизаветинської фортеці М. Муравйов, наказавши відрядити до поселення Мишуриг 7 волових підвод для перевезення гармат і 20 озброєних кінних козаків при старшині. Остання мала отримати «прогонные деньги», які передбачалося роздати власникам підвід, козакам-підпомічникам і підсусідкам [21, 1]. Командиром конвою призначено сотенного отамана Авраменка. Гармати планували доставити в два етапи: перша партія озброєних козаків мала супроводжувати підводи з гарматами з Мишурного Рогу до слободи Овнянки, інша – охороняла гармати на шляху від Овнянки до фортеці [22, 2; 23, 6; 24, 7].

На козацтво полку покладалися також обов'язки із забезпечення супроводу й охорони турецько-татарських посланців, у тому числі прогодування їх і коней у козацьких слободах. Коменданту Єлизаветинської фортеці були надані широкі повноваження, зокрема він міг листуватися з закордонням, і приймав у себе зарубіжних посланців. Для більш безпечного та зручного пересування іноземців супроводжували новослобідські козаки. Оскільки дорога була довгою, а місія посланців

могла затягнутися не на один день, то поставала проблема прогодування іноземних посланців і їхніх коней. Так, в лютому 1759 р. у слободі Орел утримувалися певний час в карантині турецький посланець і його 30 татар з кіннями [25, 22; 26, 23]. Іноземні емісари зупинялися на ніч в козацьких слободах або мешкали певний час при фортеці Св. Єлизавети, як було в серпні 1760 р. Весь цей час їх мали утримувати козаки-підпомічники і підсусідки [27, 22]. Витрати на утримання посланців відшкодовувалися з «Новосербської суми», хоча це відшкодування відбувалося зі значними затримками через брак коштів [28, 13; 29, 20; 30, 21]. Козаки-провідники мали провести іноземних гостей до кордону і отримати від них розписку, в тому що їх (посланців) благополучно проведено до татарських меж. Так, у травні 1759 р. сотник С. Звенигородський звітував Полковій канцелярії, що він благополучно провів турецького посланця до кордонів його держави і з нього взяв розписку [31, 28; 32, 29].

Восени 1762 р. передбачалося відведення Пермського драгунського полку на зимові квартири. Драгунський полк мав пройти через всю територію Новослобідського формування, із заходу – від слободи Тернівки – на схід – до Мишуригорського ретрашменту. Комендант М. Муравйов наказав Слобідській канцелярії призначити комісара для супроводу драгун полку. На цю посаду обрано сотника Делятинського, а на допомогу йому надавалися підпрапорні. Він мав провести полк Новослобідською територією, скласти розклад руху, визначити місця зупинок на відпочинок і на ночівлю, слідкувати за порядком під час руху, щоб драгуни не кривдили новослобіджан, а якщо такі інциденти трапляються, вимагати «сагисфакции». Шлях був довгим і коні потребували фуражу, який драгунські командири мали купувати у новослобідських мешканців. Комісар Делятинський мав слідкувати, щоб драгунські офіцери розраховувалися за куплений овес і сіно за визначеними цінами. Якщо ж вони відмовляться платити, то Делятинський повинен вимагати квитанції. З цими квитанціями Полкова слобідська канцелярія могла звернутися до коменданта фортеці Св. Єлизавети, з вимогою сплати за наданий фураж. Фураж мали надавати підсусідки і підпомічники [33, 49–49зв.; 34, 52; 35, 54–55зв.].

На новослобідських козаків було покладено також виконання поштової служби. Восени 1763 р. козацтво було залучене до організації поштового зв'язку між Новою Сербією, фортецею Переволочною і містом Кременчуком [36, 3]. Питання організації мережі пошт піднімалося тричі – в 1759, 1760 і 1762 рр., оскільки вона мала забезпечити пересилку кореспонденції між Новою Сербією, Гетьманщиною та Слобожанщиною [37, 1–3, 10–11; 38, 1–5; 39, 1–4]. Для несення поштової служби був складений розклад, за яким кожна сотня мала виставити певну кількість козаків. Загалом, до цієї служби планували залучити 400 козаків, які мали перевозити й охороняти кореспонденцію на території полку [40, 15; 41, 49–49зв.].

На козаків-підпомічників і підсусідків був покладений і ряд повинностей, не пов'язаних з утриманням виборного козацтва. Так, вони постачали фураж для коней армійських формувань російської армії. Хоча за цю службу з ними розраховувалися грошима, були значні затримки за ці постачання. Скажімо, в травні 1764 р. до Гарнізонної канцелярії звернувся обозний Новослобідського полку В. Михалча. Він просив розрахуватися з «обывателями» за косіння та постачання

сіна для армійських коней за 1762 і 1763 рр. Сіно постачали Пермському драгунському і Брянському ландміліційному полкам обивателі слобід Мурзинки, Тишківки, Красної, Висі, Плетеної Ташлику, Грузької, Аджамки, Зеленої, Жовтої, Омельницької, Кам'янки, Інгульської, Бешки [42, 11–12].

Таким чином, можна констатувати, що, крім традиційної козацької служби, на новослобідське козацтво покладалося також чимало допоміжних функцій і обов'язків.

1. Скальковський А. О. *Історія Нової Січі або останнього Коша Запорізького*. – Дніпропетровськ, 1994.
2. Шамрай С. *До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина) // Записи історично-філологічного відділу ВУАН*. – 1929. – Кн. XXIV.
3. Голобуцький В. *Запорозьке козацтво*. – К., 1994.
4. Голобуцький В. *Запорізька Січ в останні часи свого існування*. – К., 2004.
5. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ)*. – Ф. IX. *Архів фортеці Св. Єлизавети*. – Оп. 1. – Спр. 325. – Арк. 18.
6. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 338.
7. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 322.
8. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 317.
9. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 337.
10. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 97.
11. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 337.
12. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 87.
13. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 107.
14. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 110.
15. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 93.
16. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 316.
17. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 318.
18. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 321.
19. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 38.
20. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1749.
21. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1007.
22. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1008.
23. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1010.
24. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1011.
25. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 643.
26. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 644.
27. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 643.
28. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 637.
29. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 641.
30. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 642.
31. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 649.
32. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 650.
33. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1771.
34. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1773.
35. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1774.
36. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1914.
37. *Центральний державний історичний архів, м. Київ (далі – ЦДАУК)*. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 2133.
38. *ЦДАУК*. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 17353.
39. *ЦДАУК*. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 2733.
40. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1926.
41. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 1951.
42. *ІР НБУВ*. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 2102.

Didyk S.S. Support service of Novoslobodskiy cossack regiment (the 1753–1764th). In the article the aspects of support services Novoslobodskaya regiment are revealed. Novoslobodskaya Cossack regiment (in the 1753–1764th) – military formation in the Right bank Ukraine was created by the initiative of the Russian Senate. In addition to the traditional services, Novoslobodsky Cossacks were assigned support functions and responsibilities: search and escort the prisoners, control of the dangerous diseases spread, the participation in the work of the border guards Russian-Polish Commission, protection and delivery of artillery to the fortress of St. Elizabeth, support and maintenance of the Turkish-Tatar messengers.

Key words: Novoslobodskaya Cossack regiment, novoslobodska Cossacks, Cossack service, Fort St. Elizabeth, «Zadneprovsky places», support service.

В. В. Романченко

КАПІТАЛІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (на прикладі південноукраїнських губерній 1861–1917 рр.)

У статті аналізується процес соціально-економічних, а також ментальних змін у Російській імперії протягом пореформеного періоду (1861–1917 рр.), з акцентом на трансформаційний вплив капіталізму відносно жителів та інфраструктури Півдня України.
Ключові слова: капіталізм, підприємці, Південь України.

Капіталізм, якщо використовувати сухе визначення, є суспільно-економічною формацією, що базується на соціально-економічній відчуженості основної маси працівників від засобів виробництва як об'єктів власності, від економічної влади, процесу праці й підпорядковує собі інші форми некапіталістичної власності, формуючи процес капіталістичного відтворення [1, 182]. Звісно, сформулювати більш просте визначення можливо двома словами: свобода та конкуренція. Однак чи стосується капіталізм суто економічних відносин? Не прагнучи заглиблюватись у політологічні та політекономічні аспекти, варто констатувати: капіталізм є реалізацією особливого світосприйняття, що протиставляє пасивності та патерналізму – активність та самостійність.

М. Вебер у праці 1905 р. «Протестантська етика і дух капіталізму» слушно зазначив, що першим супротивником, з яким довелося зіткнутися «духові» капіталізму і який являв собою певний стиль життя, нормативно зумовлений і виступаючий в «етичному» вигляді, був тип сприйняття і поведінки, який може бути названий традиціоналізмом [2]. Саме у контексті вищезазначеного важливою для дослідника є зміна суспільно-економічних відносин у Російській імперії за часів реформ другої половини XIX ст. та подальшого її розвитку як капіталістичної держави з «гальмом» у вигляді пережитків абсолютної монархії, казенної церкви, общинної психології (транслятори традиціоналізму).

Станом на середину XIX ст. Росія являла собою відсталу у соціально-економічному (не кажучи про політичний) плані державу. Реформаційні процеси після 1861 р. принесли позитивні зміни: цензурні послаблення, автономія університетів, деяка свобода підприємництва та покращення інвестиційного клімату, судочинства, місцевого самоврядування. Загалом, Росія перейшла від стану «феодального консерватизму» до «буржуазної ери» [3, 378]. Дослідник історії України А. Каппелер прямо визначає індустріалізацію як найважливіший компонент модернізації Російської імперії, що для історії України мало велике значення, зважаючи на концентрацію сучасної промисловості саме на Півдні України [4, 111].

Цей регіон представляв чудову ілюстрацію змін у соціально-економічній структурі Росії. На початку XX ст. сформувався Херсонсько-Катеринославський район українського машинобудування (8,5% загально-російського виробництва). Великим підприємством, що випускало сільськогосподарські машини, був завод Грєвза в Бердянську. Заводи Олександрівська, Одеси, Херсона, Николаєва, Єлизаветграда відігравали важливу роль у виробництві сільськогосподарських машин, а також апаратів, насосів для цукрової, винокурної, лісопильної та інших галузей промисловості [5, 18].

Також варто не забувати і того, що Південна Україна відігравала неабияку роль у формуванні українського товарного ринку, а на її морські порти переорієнтовувалися товаропотоки Лівобережжя та Правобе-